

Békés Márton

SZÉCHENYI ÉS A KAPITALIZMUS

A morális piacgazdaságról Széchenyi ürügyén

Indok

Széchenyi eszméinek vizsgálata általában nemcsak a dolog önmagában vett szépségéért és izgalmáért szokott történni, hanem az analógiakeresés igényével, esetleg a példaadás szándékával. Kétségtelen tény ugyanis, hogy Széchenyi a magyarság nagy korának nagy embere volt, és mint ilyen, a történeti sorfordulók közepette szükségünk van rá, mondanivalójára és habituális hozzáállására. A korok persze mások és mások, a problémákra adandó megoldások ezért sohasem lehetnek azonosak, de a magyarság történeti helyzetei mégis sok egyezést mutatnak. A modernitásba átkelő Magyarország a reformkor szellemi környezetében – hisszük: döntően Széchenyinek köszönhetően – ki tudta alakítani a sikeres és kezdeményező alkalmazkodás fortélyait, amelynek több mint félévszázados hatása igen jótékonynak bizonyult. Az 1918-ban kezdődő destabilizálódás és a 20. század terhe azonban agyonnyomta ezt a nemes, liberálkonzervatív és/vagy klasszikus nemzeti szabadelvű hagyományt, amelyben Eötvös József éppen úgy benne foglaltatott, mint Kemény Zsigmond, Deák Ferenc és Széchenyi. A reformkor kellő politikai filozófiával, államelméleti bölcsességgel, nagylelkű patriotizmussal és óvatos reformszándékkal jellemezhető útját ekkor elzárta a nagy tervek, a racionális ideológiák, a biológiai és materialista tévtanok, valamint az egymással nulla összegű játékba bonyolódó nacionalizmusok építette romhalmaz, amelynek eltakarítása több ideig fog tartani, mint gondolnánk. Pedig az út folytatására annál is inkább szükségünk van, mivel a reformkor modellértékű gondolkodásmódjának – ha nem is az *akkori* történeti helyzetből is származó tartalmát, de – szerkezetét vissza kellene tanulnunk, mintázatát emlékezetbe kellene idéznünk. Az immár több mint másfél évszázados örökség politikai gondolkodásunk struktúrájára összehasonlíthatatlanul értékesebbnek tűnik, mint a posztmodern apolitika (mint a schmitti *Politische* tökéletes ellentéte) és a technokratikus-kommunikációs „kormányzás” programíró projektjei.

Széchenyi e szempontból – végre az indok igazi indokára térve – különösen értékes *politikai gondolkodónak* bizonyul, hiszen minden olyan jellemzővel rendelkezik (etikai alapállás, mérséklet, politikai realitásérzék, nemzeti elkötelezettség, szabadság-pártiság, antiegalitarizmus stb.), amelyek mai – konzervatív – politikai gondolkodásunk számára is teljesítendő kritériumok. Széchenyi gazdasági elképzelésének morális és hasznossági oldalait fogjuk megvizsgálni, abban a tágabb keretben, amelynek határait a 19. és a 21. században is a társadalmi jólét (*Common Good*) és az erkölcsi értékrend (*Common Moral*) jelöli ki. Széchenyinnél nem tanácsot kere-

sünk,¹ nem kívánunk a Széchenyi-kutatás babérjaiból érdemtelenül egyetlen levelet sem lopni,² csupán olyan mintákat szeretnénk találni, amelyek érvényessége cseppet sem csökkent. A későbbieket megelőlegezendő, annyit elárulhatunk, hogy „a szabadság és bátortlét” (S 26), valamint „a nemes ösztön és a haszonvágy” (S 36) egymástól el nem választott elvei ma is méltányolható politikai kiindulópontok lehetnek egy konzervatív gazdaságelmélet számára, feltéve, ha emögött egy konzervatív társadalomkép áll, amelynek pedig végső csatlakozási pontja az antropológiai realizmus.³

Kapitalizmus, erkölcs és a nemzetek útjai

A nemzetek sokszínű történeti útjai egymástól akár lényegesen különböző világokat hoztak létre az évszázadok során. Minden nemzet egy-egy egyéniség, földrajza, alkotó népe(i) és szelleme/kultúrája, történeti öröksége által meghatározott értékes egység. Útjaik és sorsuk nehezen illeszthető hierarchikus rendszerbe, főképp nem olyanba, ahol egyesek elől haladnak, mások pedig lemaradva kullognak. Nem arról van szó, hogy nincs különbség köztük – van, épp ez a lényeg –, hanem arról, hogy nem lehet önkényesség nélkül egyik nemzetet ráterelni a másik útjára. A nemzetek autópályáján vannak leálló- és gyorsítósávok, előzni is szabad – még jobbról is –, s ugyan mindannyian a belső pályán akarunk egyre gyorsulva közlekedni, de nem mindig tehetjük ezt azonnal, ráadásul vigyáznunk kell a magunk, de mások biztonságára is. A történelemben értelmezett haladás tehát nem több értelmetlen képzelgésnél, amellyel a konstruktivista értelmiség választ akar adni a sokszínű világra, hogy redukálja azt, valamilyen egyszerűbb absztrakcióban gondolkozhasson. A haladás az ideológia optikai csalódása. Ennek megfelelően nem létezik tehát progresszív előkép Nyugaton és történeti lemaradás Keleten, s közéjük szorult földrajzi sáv sem – benne hazánkkal –, amelynek hol ide, hol oda kellene csatlakoznia valamilyen üdvtörténetre való rákapcsolódás reményével. Egy nemzetet történeti élete során számtalan kihívás ér, amelyekre igyekeznek választ adni: a jó választért jutalom jár, a rosszért a tanulság, a tanulság levonásának elmulasztásért büntetés. A történeti helyzetek ilyen vagy olyan megválaszolása kialakít egy cselekvési kört, de ebből csak úgy kitörve nem lehetséges a nemzetek kormányát hirtelen valamilyen más nemzet példája után fordítani. A lassú modernizáció mellett és a westernizáció tévútja ellen nyilatkozott Széchenyi imígyen: „Számptalan óriási reformátor, rögtön a legcivil-

¹ Széchenyi aktualizálására lásd FÜLÖP Éva: *Mit sugallnak Széchenyi István gazdasági reformjai a manak?*, Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 7. (Tatabánya, 2000), 469–475.

² A vonatkozó szakirodalomból figyelembe vettük BARTFAI SZABÓ László: *Széchenyi gazdaságpolitikai tétellei*, Közgazdasági Szemle 1930, 771–786; ÉBER Antal: *Széchenyi gazdaságpolitikája*, Franklin, Budapest, 1939; GAÁL Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági alapeszméi = Széchenyi eszmevilága*, III., Franklin, Budapest, 1923; KOLTAI Virgil: *Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi*, Lampel R. (Magyar Kereskedők Könyvtára), Budapest, 1903; PÉTER György: *Gróf Széchenyi István közgazdasági eszméi és hatásuk az erdélyi gazdasági gondolkodására = Széchenyi és Erdély szerk.* Somai József, Romániai Magyar Közgazdasági Társaság, Kolozsvár, 2002; SEBESTYÉN Jenő: *Gróf Széchenyi István nemzetgazdasági szempontból. Tanulmány = Budapesti Kereskedelmi Akadémiai Évkönyv*, Budapest, 1891–92.

³ A Széchenyi-idézetek forrását a főszovegben jelezzük, a rövidítések feloldását lásd a tanulmány végén.

záltabb nemzetek kaptájára akarná vonni az emberiséget.” (S 172) A nagy anglofil mondta ezt, aki biztonságosan akarta *majd* elérni a brit ipar eredményeit, és nem *most* odaugrani melléje. Ennek okát szintén a *Stádiumban* mondja el, a romantikus nemzet-felfogás hatása alatt állva, de nem igazság nélkül:

Minden népnek van bizonyos lépcsője, mellyen áll; s csak ez határozhatja el valódi szükségit, józan kívánságit. Ezen lépcső magasságát keresni s némileg meghatározni azonban nem könnyü. (S 23)

Az egyes nemzetek fejlődésének adott állapotát felismerni valóban fáradságos dolog, sokkal egyszerűbb a szép jövő után szaladni. A Nagy Ugrás hallatára a konstruktivista értelmiség lába mindig megfeszül, de a társadalom a sajátját közben mindig kitöri. Tán-csicstól Jászi szektáján át ível a Nagy Ugrás híveinek tábora egészen a „népi demokráciáig” és más mutációkban jelentkezve mostanáig. Új vagy „jobb országot” – jegyezzük meg – nem lehet „csinálni”, programírással nem lehet a politikai bölceletet helyettesíteni és máshol elért eredményeket nem lehet itthon *azonnal* megvalósítani.

A magyar nemzet elé is számos példát, modellt, külföldi bezzegországot vázoltak már, vagy éppen kiötlötték a magyar narodnyikizmus öncélú vágyképeit, de a Széchenyi által olyannyira kevesellt „lelki függetlenek” száma mindig kevés volt. Ők lennének azok, akik a biztos *országstudományból* és az idő alkotta kényszerből felismernék, hogy mit és mikor lehet és kell tenni a nemzet életében. Széchenyi azon sajnálkozik a *Hitel* lapjain, hogy „igazi bölcseinknek pedig, kik az idővel egyenlő lépést tartani tudnak, azt meg se előzik, el se maradnak, szerfelett csekély száma” (H 35). A politikai bölcelet legalapvetőbb kérdésénél kötöttünk ki, noha célunk nem ez volt. Széchenyi korabeli programja az idő- és térdimenziótól el nem szakadva formálódott ki, amikor a maradás és a haladás fölött elmélkedve így fogalmazott: „igy ülök eféle igen alatt s igen fent héjázó javaslok között, csendes lélekkel várván be, mit hoz az idő” (S 22).

A fent mondottaknak megfelelően állt és áll a helyzet a kapitalizmussal kapcsolatban is. Magyarország történeti helyzete sokáig nem tette lehetővé egy normális piacgazdaság megteremtését, amikor pedig alkalom kínálkozott erre, akkor végül is nem úgy sikerült a kísérlet, ahogy kellett volna. Változtatni kell ezen, és egyre inkább úgy tűnik, itt az idő. A példák közül, hogy melyik utat járjuk, az volna a legszimpatikusabb, amelyik a *piacgazdaság működéséből nem számúzi a morált*.

A kapitalizmus sem egy minden nemzet számára érvényes, azaz egyetemesen szükséges (esetleg univerzalizálható) gazdasági rendszer, sem pedig morál nélkül működtethető termelési forma. A kapitalizmus ugyanis első esetben ideológia volna, absztrakt válasz az egész emberiség gazdasági kérdéseire, második esetben pedig önjáróvá válna, aminek kárát biztosra vehetnénk. Még ennél is világosabb, hogy ezek közül egyik sem származhat konzervatív előfeltevésekből, amelyek ugyanis a világ valóságának sokszínűségét vallják és a társadalmat összetartó mentális szövetek (vallás, hagyomány, kultúra, közérkölc, család, munkaetika) tartósságát óvják. Hogy Magyarország számára mi ma a helyes gazdasági és társadalmi út, azt negyven év kommunizmus és lassan húsz év köz-

tes, definiálatlan berendezkedés után megmondani nem olyan nehéz. *Egy erkölcsös kapitalizmusra van szükségünk*, olyanra, amely egyik – gazdasági – pillérét a piac és a vállalkozás szabadságára építi, másik – etikai – pillérét pedig a magántulajdonnal járó felelősségre, a közerkölcs fedezetére, a munkafegyelemre és az egyéni érvényesülés/produktivitás tiszteletére, továbbá a takarékosagra, a szorgalomra és a hitelességre helyezi. Azt, hogy egy erkölcsös kapitalizmusnak milyen legyen az ökonómiai felépítése, a közgazdászok dolga eldönteni, de hogy mindez biztonságosan is működhessék, azért a társadalomba erkölcsi tőkét kell investálni. (Úgy látszik, nálunk ez utóbbi eredeti felhalmozását is újra kell kezdeni.)

A kommunizmus legnagyobb terhének nem az fog bizonyulni, hogy az államosított vagyont privatizációja és a piacgazdaság revitalizációja gazdasági problémákat vet föl, hanem az, hogy négy évtized alatt kimosta a társadalomból azt a morális üledéket, ami nélkül például Reinhold Niebuhr, Kirk és Kristol nem tudta elképzelni saját piacgazdaság-képét. Látni fogjuk a továbbiakban, hogy a 19. század első harmadában Széchenyi sem gondolta ezt másképp.

Mérséklet és reform

A 19. század első harmadában kialakuló modern magyar politikai gondolkodásról való fogalomalkotás előtt azt volna szükséges tisztázni, hogy a modernitás mint az életnek és a politikának – de akár mint az ember ontológiai helyzetének – más milyensége miben és miért jelentett gyökeres változást az azt megelőző korszakéhoz képest. A változás, a különbség, az eltérés teljesen egyértelmű, de tartalma és a két korszak közötti normatív távolság már nem annyira. Ha elfogadjuk azt, amit a kérdésről Molnár Tamás mond, akkor úgy tűnik fel a modernitás, mint a mobil, de valamilyen lineáris és egy célba kicsúcsosodó történetbe rendeződő változások korszaka, ahol az állam és az egyház kétpólusú *rendjét* felváltja a (civil) társadalom és a gazdaság egymást átható *rendszer*.⁴ A molnári magyarázat egészét természetesen nem osztja mindenki, de ha így fordítjuk a filozófus gondolatmenetét, akkor ebben talán mégis egyetérthetünk. A modernitás ugyanis valóban több helyet ad a nem-szokrális szféráknak, valóban a progresszív fejlődés hite jellemzi szellemi szerkezetét – főként Kant, Hegel és Marx révén –, és tényleg újnak (*via moderna*), a korábitól radikálisan eltérőnek gondolja önmagát. Ami ráadásul igaz is.

A modernitás – sok előzmény által bejelentve magát – az 1800-as évek elejétől kezdte átlépni a Lajtát keleti irányba. Ez nem hagyta érintetlenül a magyar politikai gondolkodást és a Habsburg Birodalomban élő nemzetek gazdasági-társadalmi szerkezetét sem. Széchenyi és kortársai pontosan tudták, hogy sem a birodalom, sem Magyarország nem lehet képes kihúzni magát a kor változásai alól, amelyek vagy elárasztják, vagy pedig azokhoz okosan alkalmazkodva akár hasznunkra is lehet fordítani őket. Emellett viszont Széchenyi – talán jobban is, mint kortársai többsége – „jól tudta, hogy a moder-

⁴ Lásd MOLNÁR Tamás: *A modernség politikai elvei*, Európa, Budapest, 1998.

nizáció, vagy amint ma mondjuk: a technológiai fejlődés óriási és nem mindig kellemes következményekkel jár használói számára”.⁵ Éppen ezért Széchenyi a lassú, mérsékelt, körültekintő és az ország történeti, kulturális körülményeihez szabott hazai reform tervét dolgozta ki, amellyel az anyagi és szellemi civilizációs fejlődés, azaz a gazdasági modernizáció és a társadalmi polgárosodás ellenőrizhető, nemzeti keretek között tartható. Ennek kitűnő példája volt az ország gazdasági és pénzügyi fejlesztése, valamint az ezzel szoros összefüggésben álló társadalmi átalakulások mérsékelt (jogi, közmegegyezéssel, lassú és ellenőrzött) megoldása. Ezzel kapcsolatban fogalmaz úgy a Széchenyi-recepcióban a Kemény Zsigmond vonalát követő Réz Mihály, hogy Széchenyi fellépése előtt a rendi viszonyok már jócskán deformálódtak, de biztonságos átalakításukért ő is dolgozott. „Tarthatatlan volt a rendiség – írja Réz –, ennek megváltoztatására számított. Állandó volt arisztokratikus társadalmunk, ennek állandóságát is bevette számításaiba.”⁶ Ebben különbözött két jelentős kritikusától, hiszen míg az első tényt Dessewffy József el sem ismerete, addig Kossuth a másodikat is el akarta törölni.

Gergely András szerint „a modern magyar politika” egyenesen Széchenyivel kezdődik, akinek programja a következő volt: a főnemesség vezetésével, az udvarral egyetértve meghozott mérsékelt reformok, s ezzel párhuzamosan – de már ezt megelőzően elkezdve – az egyesületi élet, a kulturális kapcsolatok és a gazdasági fejlődés feltételeinek megteremtése.⁷ A mérsékelt változás temporalitása természetesen itt is mellőzhetetlen, de tovább: a reform szükségességének időbeli felismerése együtt kellett hogy járjon az adott társadalom térbeli elhelyezkedésére és szükségleteire való alkalmazással s ennek józan mértékével: „Én egy szelíd s convulsio-nélküli reformatort kívánok!” (S 35) Másutt a reform idődimenziójáról így írt Széchenyi: „Én józanabbnak s tanácsosbnak látom azon határt, melly az időelőtti előmenetel s a hátramaradás közt van, s mellyet a hidegvér s csendes ész jelel ki.” (H 82) A *Hitelben* olvassuk, hogy célja volt „minden zavar nélkül állapotunkhoz s hazánkhoz alkalmaztatva azon ideigóráiglani áldozatokat tenni, mellyeknek más nemezetek előmenetelüket köszönhetik” (H 261). Amire az idő majd úgyis kényszerít minket – írja kicsivel ez előtt (H 235) –, azt jobb önszántunkból és lassan, „nemes indulattal” magunknak elvégezni.

A mérsékelt reform idő- és térbeli koordinátáinak helyes felbecslése után a pontok kijelölése következik, amelyeken át majd a fejlődés görbéje húzódik. Széchenyi reformeszméje sem nélkülözte a tartalmi vonatkozásokat, sőt a korban sokan úgy látták, hogy Széchenyi nagy organizátor, minden filozófia nélkül. Ez nem volt igaz, de az igen, hogy a gyakorlati tettek nála elsőrendűek voltak. Grünwald Béla ezzel kapcsolatosan így méltatta Széchenyit: „Vajjon ki jutott kortársai közül arra a gondolatra, hogy Angliában gépezettel foglalkozzék; hogy Magyarországon gyárat alapítson; a Duna medrében lévő

⁵ Nicholas T. PARSONS: *Custodians of the Future. Scottish and English Influences on Hungary in the Reform Age*, *The Hungarian Quarterly* 1998. tél, 96.

⁶ RÉZ Mihály: *Széchenyi-problémák*, MTA, Budapest, 1907, 420 (Értekezések a társadalomtudományok köréből III/7.).

⁷ GERGELY András: *Széchenyi és a politika modernizálódása*, *Alföld* 1987/4., 45–54; Uő.: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, Akadémiai, Budapest, 1972, 155 (Értekezések a történettudományok köréből 62.).

sziklákat repessze; a Dunán gőzhajókat járasson [...]; a Duna két partját nagyszerű híddal összekösse; Budát és Pestet az ország központjává tegye; egyesületeket szervezzen a közszellem ébresztésére [...]? Ezméket lehet hirdetni szóval és írással, de reformátorrá csak cselekvéssel válhatik az ember.”⁸

S valóban: a modern kor kívánalmaihoz tartozó ipari, közlekedési, mezőgazdasági, infrastrukturális, egyesületi élet fejlesztésében Széchenyi elévülhetetlen érdemeket szerzett. Amely alkotások azonban mind *eszköz*-jellegűek voltak. Széchenyi programjának ezek az instrumentális pontjai ugyanis a nemzetnek olyan eszközöket adtak, amelyekkel mobilizálni tudja magát, amelyekkel jól szervezett és gazdag ország válhat Magyarországból. Valójában Széchenyi programja sokkal kevésbé volt ún. politikai, mint a liberális ellenzéké. E fontos különbséget a *fontolva haladók* vezetője is megjegyezte, utalva rá, hogy az 1841-es Kossuth–Széchenyi-vita olyan elvi és gyakorlati jelentőségű különbségek törésvonalából nőtt ki, amelyek két különböző elképzelést körvonalaznak: „Gróf Széchenyi a módokra nézve, mellyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. [...] anyagi központ: az állóhídban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi központ: maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátjai; eszközök: a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör: országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányoszerű oppositioja.”⁹

Amivel szemben valóban radikálisan eltérő alternatívát adott Kossuth, aki „*politikai vallására*” nézve e hittételeket hirdette: a vármegye a politizálás központja, a sajtó útján szélesre tárt nyilvánosság a politikai véleménycsere kohója, az országgyűlés pedig követi és törvényesítés útján legitimálja e kettő akaratát.

A reform tehát gyakorlati eszközöket, lassú és körültekintő változtatásokat követelt meg, emiatt a Széchenyi által 1825 és 1848 között létrehozott alkotások¹⁰ szoros összefüggésben álltak politikai programjával. A modernitás anyagi eszközei ugyanis kellettek a nemzet szellemi kapacitásának bővítéséhez, a kettő párhuzamosan futó, egymást erősítő folyamata egy fejlesztési, „tökéletesbülési” koncepció része volt.

Ha az előbb a modernitás milyenségén lamentáltunk és ennek tartalmával adósak maradtunk, most ebből annyit törlesztünk, hogy kijelentjük: a modernitás gazdasági tekintetben a megkötöttségektől minél inkább mentesített – mert ezzel a mobilitás útját megkönnyítő – formákat helyezi előtérbe, azaz ökonómiai alakzata a piacon és az egyéni döntésen alapuló gazdaság. Míg ugyanis a vagyon és a munkaerő mindig adott, addig a pénz és az áru korlátlan mobilizálása (hitel, kamat és szabad kereskedelem, szabad árak

⁸ GRÜNWARDL Béla: *Új Magyarország: Gróf Széchenyi István*, Franklin, Budapest, 1890, 430–431.

⁹ X. Y. Z. [gróf DESSEWFFY Aurél]: *Pesti Hirlap és Kelet Népe közti vitály* [1841] = Gróf SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe* (Gróf Széchenyi István *Összes munkái* V.), szerk., bev. Ferenczi Zoltán, MTA, Budapest, 1925, 603.

¹⁰ „Rövid” felsorolást adunk csak: lóverseny, kaszinó, Akadémia, az Al-Duna szabályozása, Lánchíd, balti gőzhajózás, soproni gőzmalom, fertőbozi fürdő, színházalapítás, Sopron–vasi Szederegyelet, vasút, József hengermalom, takarékpénztárak, pesti hajós- és sétateregylet, pesti alagút terve, Tisza-szabályozás. (Vö. KERKÁPOLY Endre: *Széchenyi István közlekedésfejlesztési programja*, Magyar Tudomány 1991/8.; LIPTHAY Sándor: *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*, MTA, Budapest, 1896.)

stb.) nem, s főképp a társadalmi és állami (feudalizmus, céhek), esetleg egyházi fékek (például vásár- és kamatszédési tilalom) miatt nem. A modern gazdaság természetes közege ezért lehet a kapitalizmus, amelynek alapfilozófiáját amúgy is az individualitás tisztelete, az egyéni döntés központba helyezése, a produktivitás szeretete, a hasznossági szempontok és a mozgás jellemzi. Széchenyi, érezve a modernitás szükségleteit, amelyeket a sikeres nemzetek felé támasztott, e szavakkal jellemezte korát 1828-ban: „Gazdálkodás, Erőművek, Kereskedés, Eggyesületek, Nemzeti dolgok” (L 8). A vagyon adott mennyisége nem elégséges – szól Széchenyi felismerése –, annak mobilizálása, megmozgatása, kamatoztatása, befektetése, egyszóval: tőkév alakítása szükséges. Szerinte ugyanis a készpénz és a földbirtok vagyon ugyan, de nem ezen fordul meg a dolog; ami számít, az ugyanis „azok hasznavehetősége” (H 41). Az új, modern kor közepette különben is:

[...] semmi sem áll csendesen a világon [...] tehát csak Magyarország álljon s vesztegeljen mozdulatlan? [...] Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépjünk inkább előre! (H 270)

Széchenyi *Hitelje* a legkapitalistább munka, amely valaha keletkezett Magyarországon, és a legszebb nemzeti program is egyben. Az 1830-as kötetet azonban hasonló szellemben már megelőzte a lóversenyzés elterjesztéséről és a lótenyésztés minőségivé tételéről szóló munkája.¹¹ Utóbbiban olvassuk a *Hitelt* megelőlegző következő sorokat: „A haszon és nyereség keresése és annak lehető és várható elérése tehát azon báj, melly az Angolt ménestartásra, lónevelésre ösztönzi” (L 28). Majd pedig kijelenti: „minden utóbbi keringelés nélkül egyenesen kimondom, hogy én a Lótenyésztés által nyerni, és szépen nyerni kívánok” (L 93). Szavai egy nem rendi és feudális, hanem a haszonhoz, a nyereséghez és a mobilitáshoz tartozó gondolatrendszer meglétét tanúsítják, amely nem jobb volt, mint a régi, hanem más. Önmaga vallja meg a két első műről, hogy „*Lovakruli* munkámban a nyereség lehetőségét tettem ki fő themául; a *Hitelben* a vagyoni bátorságot” (S 14). A kor változása és a nemzet sikeres alkalmazkodása diktálta Széchenyinek a programot, amelyben a gazdasági (és ezzel összefüggő pénzügyi, kereskedelmi, közlekedési stb.) kérdések sokkal nagyobb helyet követeltek maguknak, mint egy évszázada.

A *Hitel* keletkezése és mondanivalója kiadása óta foglalkoztatja a magyar eszmetörténet kutatóit. Főként azért, mert való igaz: „A *Hitel* előterében a gróf nagyvonalú gazdasági koncepciója áll, bár mögüle fel-felsejlik a mélyebb tartalom.”¹² A *Hitel* – és az ez által meghatározott Széchenyi – kapitalizmusa e kutatásokon belül külön érdekes zugot

¹¹ Bővebben lásd VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása*, Pátria nyomda, Budapest, 1904; GERGELY: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, 67–70.

¹² LACKÓ Mihály: „*Széchenyi felrázta nemzetét*”. A *Hitel* és a magyar politika, Világosság 1977/6., 370. A *Hittel* kapcsolatban figyelembe vettük még GERGELY: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, 87–97; IVÁNYI-GRÜNWARD Béla: *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. Történeti bevezetés* = Gróf SZÉCHENYI István: *Hitel* (Gróf Széchenyi István Összes munkái II.), szerk. Iványi-Grünwald Béla, MTA, Budapest, 1930; OPLATKA András: *Széchenyi István*, Osiris, Budapest, 2005, 176–192.

jelent. Iványi-Grünwald Béla,¹³ aki 1930-as, korszakos jelentőségű *Bevezetésében* boncolgatta a kérdést, harminc év múlva, angolul publikált munkájában némileg eltérően vélekedett.¹⁴ Mindkét írás alapja az, hogy a kötet felvetései érthetetlenek lennének akkor, ha nem vizsgálnánk meg a kor gazdasági helyzetét, hiszen Széchenyi ezekre reflektálva alakította ki a *Hitel* programját.¹⁵ Vagyis a Napóleon-évtized agrárkonjunktúrájának lassú ellaposodása után, nagyjából az 1820-as évek közepétől kezdődően egy mezőgazdasági krízis kezdődött, amelynek egyértelmű jele a gabonaárak fokozatos csökkenése volt. Ennek következtében a feudális rendszer birtokos nemesei számára problémát jelentett mezőgazdasági terményeik (jó áron való) eladása, fejlesztésre, beruházásra pedig még kevesebb jutott, főként, hogy a társadalmi-gazdasági rendszer nem adott lehetőséget a hitelfelvételekre, nem lévén sem kamattörvény, sem bankok, sem hitelképesség, sem pedig olyan pénzügyi intézmény, amely ilyen feltételek mellett tőkét kölcsönzött volna a magyar nemességnek. Iványi-Grünwald értelmezésében Széchenyi erre igyekezett választ adni, amikor javasolta a hitel és a pénzügyi intézmények bevezetését, a pénzügyi életre vonatkozó törvények megalkotását (kamat-, váltó-kereskedési- és banktörvény), valamint ezek létrehozása érdekében az ősiség (*aviticitas*), a visszaháramlás (*fiscalitas*), valamint a céhek és árszabályozások (*limitatio*) eltörlését. E javaslatok immár nem álltak meg a gazdasági fejlesztések elősegítésénél, hanem egy új (nem-feudális, polgári, modern) társadalmi berendezkedés körvonalait rajzolták meg. Ennek további fontos eleme volt a lassú, kárpótlással megvalósított jobbágyfelszabadítás, a nem nemesek föld- és ingatlan-szerzési jogának megadása és a közteherviselés bevezetése.¹⁶

Iványi-Grünwald 1930-as *Hitel*-kommentárja szerint Széchenyi „romantikus hős” és „nem a klasszikus nemzetgazdasági eszmék képviselője”, mivel célja csak a mezőgazdasági dekonjunktúra megoldása volt, amely mellett nemzeti programot adott a nemzetnek, ahol a gazdasági javaslatcsomag az anyagi jólét eszköze volt.¹⁷ A szekfűi Széchenyikép örökségét figyelembe véve megfogalmazódó 1930-as értelmezés Széchenyit igyekezett eltávolítani a kapitalizmustól, és nemzeti-romantikus reformernek tartotta. Ehhez képest mást olvasunk harminc év múlva. 1960-ban Iványi úgy látja, hogy a mezőgazdasági konjunktúra idején a magyar nemesség a tőkeképződés ellenére sem élesztgette a kapitalizmus szellemét, mivel életmódja és felfogása a legkevésbé sem volt a nyugati kö-

¹³ Iványi-Grünwald Béla festő fia (1902–1965) Angyal Dávid és Szekfű Gyula tanítványa volt, a szellem-történeti iskola híveként a reformkor gazdaságtörténetével foglalkozott, kitüntetetten Széchenyi alakjával. Hóman 1939-ben ösztöndíjjal Londonban küldte, ahonnan nem tért haza. 1941-től a BBC-nél dolgozott, majd az emigráns lapok (Irodalmi Újság, Új Látóhatár) munkatársa volt. Angliában főképp a Kosuth-emigrációt kutatta.

¹⁴ Vö. IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.* (előzménye: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790–1848*, Pécs, 1927) ill. Bela Grunwald IVÁNYI: *From Feudalism to Capitalism. The Economic Background to Széchenyi's Reform in Hungary*, Journal of Central European Affairs 1960/3. (a közlemény Iványi-Grünwald tervezett Széchenyi-biográfiájának egy elkészült részlete).

¹⁵ IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.*, 8 és IVÁNYI: *I. m.*, 272, 276–279.

¹⁶ A *Stádium* tizenkét törvényén alapuló teljes gazdasági programról lásd: ÉBER: *I. m.*, 90–220; IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.*, 38–55.

¹⁷ IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.*, 8, 102–103. Annyit azonban ekkor is elismer, hogy fejtegetései „a kapitalista szellem külső nyomait magán viselik” (*Uo.*, 129).

zéposztályéval azonos.¹⁸ Később, a terményeladási válság idején azonban tőkére volt szükség, hogy az alapvetően agrárországot ki lehessen húzni a gazdasági gödörből. Ehhez kellett a hitel, de ezt már nem lehetett feudális keretek között elgondolni: „Széchenyi nézőpontja egyáltalán nem feudális” és éppen hogy a kapitalista felfogással korrelál több ponton is, ugyanis belátta, hogy a gazdasági helyzet nem megoldható a régi formulákkal.¹⁹ Ezt erősíti meg a *Hitel* egy helye, ahol Széchenyi úgy szól, hogy „mai időnkhez többé nem illő feudális létünk” (H 254) társadalmi berendezkedése a mezőgazdasági fejlesztések útjában áll. A modern-kapitalista és a rendi-feudális világot elválasztó vonalon végleg átlépve, 1830 nyarán írta *Naplójába*:

Gőzhajó nem barbároknak – azaz „hazámfiainak” – való, hanem civilizált népeknek. A gőzhajót meg kell előznie: birtokos középosztálynak, [...] nevelésnek, erkölcsiségnek, a jobb és emberhez méltóbb állapotok utáni áhítozásnak, annak, hogy szaga se maradjon a feudalizmusnak! (N 643)

Világos beszéd. Az 1960-as elemzés végkicsengése, hogy Széchenyi valójában a nyugat-európai kapitalista gazdaság lassú és óvatos magyarországi megvalósításának teoretikai elméje és gyakorlati munkása volt. Ennek előzményét Iványi megtalálja egyébként már a *Lovakrulban* is, sőt angliai utazására és olvasmányaira vezeti vissza. S való igaz: Széchenyi az 1820-as években átrágtá magát Benjamin Franklin, Adam Smith, Ricardo, Bentham és Malthus művein,²⁰ Angliában pedig a sikeres kapitalizmus növekvő pályájára álló nemzet kiszámítható modelljét látta. A *Hitelben* így kiált föl (kissé talán túl korán örülve):

Legyenek Smith és Young hamvai, kiknek halhatatlan munkáit tudom, az Olvasó ismeri, ezernyi áldással üdvözölve; az ő erős eszék s fáradhatatlan vizsgálatik gyümölcse már hazánkban is lassan lassan pirosodni s érni kezd. (H 93)

Széchenyi *Hitelje* a legnagyobb változást szemléletrendszerének különösségével hozta. A gazdasági vagy ökonómiai, hasznossági vagy *bátorléti* érdeklődése alapvetően más volt, mint kritikusaíé. Kautz Gyula szerint egyenesen ő volt az első, aki Magyarországon a közgazdaságtudomány fontosságát felfedezte,²¹ a neves közgazdász, Surányi-Unger Tivadar pedig az angol szabadpiac és Smith követőjének tekintette.²² Az volt vagy sem, annyi – talán Iványi-Grünwald-recepciókból is láthatóan – biztos, hogy Széchenyi a magyar gazdaság rendszerét és ezzel összefüggésben a társadalom berendezkedését is át kívánta alakítani, mégpedig lassú, az idő és a tér követelményeihez alkalmazkodó reformmal, amely a szabad piacon, a szabad vállalkozáson, valamint a morális elveken is

¹⁸ IVÁNYI: I. m., 276.

¹⁹ *Uo.*, 284–285.

²⁰ Lásd GERGELY: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, 56–57.

²¹ KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon*, Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1911, 297–298.

²² SURÁNYI-UNGER Tivadar: *Magyar nemzetgazdaság és pénzügy*, Gergely, Budapest, 1936.

nyugvó gazdasági módszer meghonosítását hangsúlyos helyen tartalmazta. Ha ennek a neve kapitalizmus, akkor Széchenyi kapitalista volt.

A *Hitel* programját azonban nem fogadta minden irányból lelkesedés, ami az esetek többségében nem a jószándék fel nem tételezéséből eredt, hanem éppen az eltérő nézőpontból.²³ De rögtön kezdjük azzal, hogy Berzsényi és Kazinczy egyaránt üdvözölte a könyvet, még hozzá meglehetősen azonos okból. Széchenyi 1830 nyarán levelet kapott Berzsényitől – akinek még az év elején megküldte a könyvet. A költő ezt írta:

„Vajha még egy nemzeti Banknak s az angol Alkatnak alapvonatival lepné meg Méltóságod Nemzetünket! [...] Nagy jót tett Méltóságod nyelvünkkel az által is, hogy egészen a dunai dialectus mellé állott, a minek én csak azért is igen örvendek, mivel engem leginkább a dunai dialectus miatt vett üldözőbe Kazinczy pártja.”²⁴

Az „üldöző” három héttel korábban így írt Széchenyinek:

„A mi jó, a mi hasznos, az magyar is egyszersmind, s az ollyat jobb másoktól átvenni, s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyleni.”²⁵

A nemzeti gazdagodás, a tökékezés, a gazdasági és kereskedelmi versenyszabadság, valamint az angol minta lassú megvalósítása azonban több okból is ellenezhető volt. A leghíresebb irat Dessewffy József tolla alól szaladt ki (*Taglalat*, 1830), aki amellet, hogy illusztrációképpen az angol kapitalizmus árnyoldalairól is szólt, valójában azért ellenezte a *Hitel* koncepcióját, mivel a kölcsönözhető forgótőke helyett az infláció letörése foglalkoztatta, adós- és nem hitelező-védő jogrendszerben gondolkozott, valamint az udvart és Bécs vámpolitikáját tette felelőssé a magyar agrárválságért, vagyis a régi sérelmi politikával kívánta orvosolni a kialakult új helyzetet. Ennél fontosabb, immár a kiindulási pontok nemcsak mélységi, hanem távolsági különbözőségéről is hírt adó kifogásként hangzott el Széchenyi utilitarizmusa. A *Hitel* benthamiánus befolyásoltságát maga Széchenyi sem tagadta, egyes részeket át is vett talán Bentham munkáiból, de – amint Iványi-Grünwald kimutatta – a gazdasági utilitarizmus elfogadása nem járt együtt nála a politikai, még kevésbé a morális haszonelvűség és etikai individualizmus vállalásával.²⁶ E vádak alapját Kossuth rakta le, amikor a *Felelet*ben azzal gyanúsította meg Széchenyit, hogy ha gazdaságpolitikai elveibe asszimilálta Bentham tételét, akkor bizonyára etikai hozzáállását sem hagyta érintetlenül a haszonelvűség.²⁷ Pulszky Ferenc egyenesen úgy emlékezett a *Hitel* olvasására, hogy annak minden lapjáról Bentham vigyorgott rá, s utilitarizmusa egyáltalán nem nyerte el tetszését.²⁸

Kossuth kifogása megalapozottabb volt, a Dessewffy Auréltól fentebb idézett programkülönbség alaptermészetéből fakadt. Míg Széchenyi ugyanis az anyagi alap előbbeni

²³ Lásd többek között IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.*, IV. fejezet; LACKÓ: *I. m.*, 370–373.

²⁴ Berzsényi Dániel levele gróf Széchenyi Istvánhoz, Nikla, 1830. augusztus 15. Közli VISZOTA Gyula: *Berzsényi levelei Széchenyihez*, Akadémiai Értesítő 1913, 520.

²⁵ Kazinczy Ferenc levele gróf Széchenyi Istvánhoz, 1830. június 23. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, XXI., közléteszi Váczy János. MTA, Budapest, 1911. 316.

²⁶ Vö. IVÁNYI-GRÜNWARD: *I. m.*, 104–129. A társadalometikai dimenzió kiváló bemutatására lásd PAULER Ákos: *Széchenyi István társadalmi erkölcstana*, Magyar Társadalomtudományi Szemle 1913/3.

²⁷ KOSSUTH Lajos: *Felelet* (1841), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1986, 133.

²⁸ PULSZKY Ferenc: *Életem és korom* I. (1880), s. a. r., előszó, jegyz. Oltványi Ambrus, Szépirodalmi, Budapest, 1958, 64.

megteremtésével, a fennálló birodalom keretein belül és lassan, felülről (felsőtábla, nagybirtokos nemesség, arisztokrácia, bécsi kormány) kontrollálva képzelte el az átalakulást, addig Kossuth – híven a Pesti Hírlap ideologikus természetéhez – a politikai változások kikényszerítését, a nyilvánosság nyomásgyakorló erejét, a középső és alsó szintű fórumok (megyegyűlés, közép- és kisbirtokos nemesség, városok, sajtó) döntési primátusát hangsúlyozta. A nemzet elé vázolt programok közül az ellenfelei által „materialistának” nevezett (valójában realista) volt Széchenyié és az érzelmi-ideologikus Kossuthé. Utóbbi érvelésének logikája világosan tisztázza az eltérés okát: „Nem mutathat nemzetet a história, mely gazdagság által jutott volna el a szabadságra, de mutat sokat, mely gazdagság által ős szabadságát elvesztette.”²⁹ Széchenyi éppen ellenkezőleg gondolta, mert úgy vélte, hogy csak a biztos és továbbfejleszthető anyagi bázissal bíró (azaz: gazdag) nemzet lehet szabad, ráadásul e szabadságba a gazdasági és kereskedelmi szabadságot is beleértette. A nemzeti érdek sokrétűsége Széchenyi szájából így hangzott:

A jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet, s kell is lennie, mert csak a takarékos és jó rendű lehet közönségesen hasznos s nem csak lármázó hazafi. (H 237)

A „hitel” kettős értelme

Mielőtt rátérünk a *Hitel* legizgalmasabb gazdaság(i-)etikai részletére, a fenti programkérdést kell bővebben kifejtenünk. Vagyis válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy mi a gazdaság célja Széchenyinél. Azt már tisztáztunk, hogy a modernitásban a gazdasági alrendszer kissé túlreprezentált, mivel a korábbi korszakokhoz képest nagyon is előnyben részesített helyzetet nyer benne az ökonómiai szemlélet. Széchenyi két legnevesebb, speciálisan gazdaságelméleti kutatója (Éber Antal és Iványi-Grünwald Béla) egyaránt rámutatott, hogy a közgazdasági gondolat a *Lovakrul* című munkától kezdve kitüntetett szerepet kapott nála, strukturáló eleme lett politikai és társadalmi nézeteinek, de gyakorlati értelemben is sokat várt az anyagi fejlődéstől. Mégpedig egy gazdag, tehető, dinamikus, nemzeti céljaira és szellemi tökéletesedésére költeni tudó ország megszületését. Széchenyinél – szemben Kossuthtal – a kiindulópont az anyagi megerősödés, a vagyonosodás, a tőkeképzés, amelyet természetes módon és mérsékelt ütemben követhet a nemzet szellemi, majd pedig politikai fejlődése. Mindez arra mutat, hogy a közgazdasági gondolkodás Széchenyi számára nem volt idegen, ami által a haszon keresése, a tőke felhalmozása és végül a gazdagodás sem lehetett többé tabu. Az anyagi tehetőség, főképp az erre való törekvés ugyanis nem bűnös dolog vagy amorális materializmus, hanem a nemzet fejlődésének nagyon is szükséges eszköze. Éber Antal találó megállapításával: Széchenyi reformjának célja a szegénység leküzdése volt, mert az anyagi szűkölködésben az értelmi és erkölcsi fejlődést lehetetlenné tévő állapotot látott, s méltán.³⁰

²⁹ KOSSUTH: *I. m.*, 24.

³⁰ ÉBER: *I. m.*, 21.

A tőkeképzés, a gazdag nemzet programja persze józan körültekintést igényelt: nem volt elképzelhető sem morál, sem takarékos munka, sem pedig realpolitikai érzék nélkül. Éber fontos passzusát idézzük arra vonatkozóan, hogy Széchenyi felismerte: „sem az alkotmány meg nem szilárdítható, sem a nemzeti érzés nem fejleszthető, sem higgadt és józan nemzeti közvélemény ki nem alakítható, amíg az ország gazdasági elmaradottságán nem segíthetünk. Ehhez pedig pénzre, tőkére, hitelre, bizalomra, mezőgazdasági fejlesztésre, a közlekedés lehetőségeinek kiépítésére, ipar és kereskedelem létesítésére, a gazdasági nevelés megteremtésére van szükség. De honnan vegyük mindennek megindításához az anyagi eszközöket? Világosan látja, hogy ezek az eszközök csak a bécsi kormány jóindulata alapján teremthetők elő. [...] Nem lehet tehát frontális támadással nekimenni az alkotmányos kérdések megoldásának.”³¹

Mindebből az következik, hogy a '20-as évek utolsó harmadától hangoztatott Széchenyi-tétel a gazdasági fejlesztések elsődleges fontosságáról a politikusi program fundamentális része volt.³² S valóban: a *Hitel* szorosán vett gazdaságpolitikai állítása az volt, hogy a gazdasági reformot a hitel bevezetésével kell kezdeni, amellyel a mezőgazdasági beruházásokat finanszírozni lehet, ez pedig olyan tőkefelhalmozási folyamatot fog indukálni, amelyen állva immár megkezdhető a kereskedelmi, közlekedési és iparosítási modernizáció – s ezzel pedig a nemzet megerősítésének folyamata biztos alapra állíttatik. Mindez – fentebb utaltunk már rá – a magyar közjogi rendszer átalakítását előfeltételezte, hiszen számos, ennek útjában álló féket kellett kioldani. Ez viszont egy tágabb, már nemcsak gazdaság-, hanem társadalompolitikai programot vetített előre, amelynek tehát indikátora a hitel és a pénzügyjogi törvények meghozatala volna.³³

A *Lovakrul* megírása után, a *Hitel* előmunkálatai során jegyezte fel Széchenyi: „Magyarországban a gazdaság vagy egészen patrio more folytattatik, vagy pedig olly országoknak példája szerént, kik több századokkal megelőzték az országot.” (J 337) Azt majd a *Hitel*ben írja, hogy emiatt kell megtanítani a nemzetet „okosan gazdálkodni” (H 124). Berzsenyinek írva úgy mutatta be könyve célját, hogy abban „óhajtásom pedig az: »Földieimet jobb Calculistákká nevelnem«, mert [...] mindegyben vagy a levegőben nyargalunk s képzeletekkel jól lakunk, vagy tehetségünkön túl sokat költünk [...]. A szegénység pedig, mint a tapasztalás mutatja, elaljasodás, tudatlanság s szolgaság rokona.” (Lev 187) Tovább folytatva az utat ezen a nyomon, a *Hitel* fontos megállapítását idézzük, amely szerint:

[...] csak a vagyonos nemzet szabad [...] Franklin azt mondja „könnyebben összerogy az üres, mint a teli zsák”.³⁴ Az, ki jobban bírja magát, rendszerint függetlenebb

³¹ *Uo.*, 271 (vö. H 124–125). Pontosan ez utóbbi ellen volt kifogása Dessewffy Józsefnek, majd nála sokkal ideologikusabb éllel Kossuthnak.

³² Éber egyenesen úgy fogalmaz – túlozva –, hogy „egész közéleti működésének tengelyébe gazdaságpolitikai meggyőződését állította” (ÉBER: *I. m.*, 272).

³³ Lásd bővebben HORVÁTH Attila: *Széchenyi István modernizációs programjának hiteljogi vonatkozásai = Széchenyi emlékkönyv. Gróf Széchenyi István születésének 200. évfordulója alkalmából*, szerk. Horváth Pál, ELTE, Budapest, 1991, 115–123.

³⁴ A Franklin-citátum – nem meglepő módon – *A gazdagodás útjából* származik!

[...]. S ha lépve megyünk előre, úgy látszik, hogy a mező virágzása, kereskedés sikerre s lakosok fényes bőre a szabadsággal mindég karöltve jár; a szegénységéből ellenben elaljasodás, abbul pedig végre szolgaság leend. (H 56–57)

A *Hitel* újszerűségének okáról említettük, hogy ökonómiai gondolkodása egészen más volt, mint a közgondolkodás bevett sémái (vármegyei politizálás, sérelmi ügyek). Széchenyi kedves szavai közül a *haszon* centrális jelentőségű volt, amelynek használata a szabadpiaci mechanizmus világos ismeretére utaltak, íme: „gazdálkodásban, kereskedésben csak haszon vagy nyereség reménye mozdít” (H 77), vagy: „valódi nyereség a gazdaság philosophiája” (H 107). Széchenyi azonban a közjó és a közmoral ezzel azonos fontosságú követelményét is megfogalmazza: „Az ország java nem egyesek s néhány magányosak hasznán, hanem az egész virágzásán alapulhat” (H 112), míg másutt így vallott: „Én a polgári erényt tartom minden előmenetel, tökéletesedés s boldogság leg és legsarkalatosabb talpkövének.” (J 331)

A haszon és a morál egymáshoz kötése nemcsak a gazdagodás előtt nem zárja el az utat, hanem a fenntartható gazdasági rendszer megteremtése révén még bővebb időtávlatot is nyit előtte. A *hitel* kettős értelemben vett használata Széchenyinél³⁵ a gazdaság erkölcsi vonatkozását erősíti meg, és olyan politikafilozófiai érzékről tanúskodik, amelyet ma is bátran irigyelhetünk. Azt már mondtuk, hogy a hitel egyáltalában vett bevezetésétől, jogi kodifikációjától a gazdaság lábra állítását és a társadalom szerkezeti átalakítását várta, amiért a hitel sokkal több lett munkájában, mint kamat fejében kölcsönzött pénztőke. Generális, az egész nemzeti élet „beindítását” szolgáló anyagi és szellemi tényezővé vált: „a *Hitel* hija szinte minden mozgást elakaszt” (H 205).

1830-as munkájában a hitel szorosabb és tágabb értelemben vett fogalmát egyaránt használja, ahol előbbi alatt a *credit*, azaz gazdasági hitel értendő, utóbbi pedig a társadalmi és üzleti közbizalom szinonimája. Rögtön a könyv elején fogalommagyarázatot ad, még az *Előszó* előtt, ahol kifejti, hogy a hitelezés gyakorlatának előfeltétele az egymásban való megbízás, következménye pedig a tőke általi anyagi és erkölcsi gazdagodás (H ix). E kettősség fejeződik ki másutt ennél egyértelműbben, amikor úgy fogalmaz:

[Az ország problémáinak] nincs főbb oka, mint pénzbeli összeköttetésink hibás elrendeltetése, s az abbul természetesen következő tökéletes hija minden Hitelnek. Ezen hiányt látom minden physikai természetlenség okának [...]. És éppen úgy látom a *Hitel* hiját minden erkölcsi romlottság s lelki aljasodás egyik fő okának is. (H 25)

Kicsivel később: „mind testi mind lelki hátramaradásunk egy fő oka a *Hitel* hija” (H 60). A két fogalom újabb összekötését a könyvben még többször nyomatékosítja (például H 186), minduntalan megerősítve a tőkehitel és a hitelesség rövid- és

³⁵ E megoldásra jó lehetőséget teremtett a magyar „hitel” szó többértelműsége és az erre rájátszó Széchenyi közismert nyelvi leleményessége. (A *Hitel* mellett egyébként a *Világ* és a *Stádium* címei is a nyelvi manipulációs-asszociációs készségről tanúskodnak.)

hosszútávú összeköttetését. Ezáltal pedig a modern gazdasági gondolkodás anyagi és erkölcsi dimenzióit kölcsönösen egymásra vonatkoztatta, más szavakkal a piacgazdaságnak kettős tartóoszlopot adott, és ezeket szorosan össze is ácsolta.

Az egymásban való megbízás, a társadalmi bizalom, a közmorál által szavatolt állandó erkölcsi színvonal tehát „a hitel tágosb értelemben. Tudniillik: »hinni és hihetni egymásnak«” (H 156); az ennek alapján megbízhatóan működő tőkekölcsonzési gyakorlat fluiduma pedig „a hitel szorosb értelemben – Credit” (H 184). A *Stádiumban* tovább magyarázott hitel-tétel szerint „Minden, a mi a pénz keringését hátráltatja, mind egyesekre, mind a közönségre nézve felette káros” (S 50), ezért a forgótőke kölcsönzésére nagy szükség van, ám csakhamar hozzáteszi: „Nemcsak a mechanikai hitelt, de az azzal szoros összeköttetésben lévő erkölcsit is értem!” (S 70). A modern kapitalizmus szabadpiaci rendszerének fundamentumául tekintett tőkehitel az anyagi fejlődést biztosítja a nemzetnek, a közmorál – vagy Széchenyi kifejezésével: *polgári erény* – pedig e rendszer biztonságos működéséhez szükséges.

Következtetés

Széchenyi és a kapitalizmus témája nem takaróul szolgált valamilyen gazdaságpolitikai koncepció igazolásához, sem pedig olyan tekintélyként nem volt szándékunk rá hivatkozni, aki mögül bátran replikázhatnánk. De meggyőződésünk, hogy a konzervatív politikai napirend számára nem lehet kérdéses a szabadság és a hagyomány szempontjából elgondolt gazdasági koncepció. Minthogy a szabadpiaci rendszer a gazdasági szabadságot juttatja érvényre, viszont Magyarországon Amerikához hasonló nemzeti hagyománya ennek (sajnos) nincsen, ezért ésszerűnek tűnik olyan formában beszélni róla, amelyben morális, biztonságos és mérsékelt karakterű lehet. Nagy hiba ugyanis, ha a konzervativizmus kimerül a szabadság közben egyre absztraktabbá váló hangoztatásában, de a társadalom kulturális örökségét elvesztegeti. Kristol óvta is az amerikai republikánusokat, nehogy a gazdasági szabadság védelmezői lemondjanak a morális ügyekről.³⁶ Kristol meggyőződéssel kritizálta azokat, akik csupán „morál nélküli alakzatokkal” védnek a szabadpiaci gazdaságot, hiszen így „híján vannak mindenféle hitnek Isten vagy a természet gondviselészerű rendelkezésének”, és csak azért piacgazdaság-pártiak, mert „a kapitalizmust tekintik a leghatékonyabb gazdasági rendszernek”. Ez nem elég, szögezi le Kristol, hiszen ehhez morális megokolást is társítani kell, márpedig „a vallásos és polgári ethosz adja a kapitalizmusnak ezt a dimenzióját”. Ha ezt kifejejtjük érvelésünkben, akkor valóban fennáll annak a veszélye, hogy „a kapitalizmus konzervatív védelmezői tanácstalanul fognak állni”.

Nagyon kívánatos lenne, ha olyan magyar konzervativizmus forrna ki a belső viták (és egyetértések) tüzeiben, amelyik napról napra nyerné meg a külső viták gazdasági és

³⁶ Vö. Irving KRISTOL: *On Conservatism and Capitalism* (1975) = Uő.: *Neoconservatism. The Autobiography of an Idea*, Free Press, New York, 1995, 233–234.

morális témáit, mégpedig a *hagyomány és a szabadság szemszögéből* adva válaszait. Ehhez próbáltunk segítséget adni.

Rövidítésjegyzék

H = *Hitel* (1830), reprint, Közgazgatási és Jogi, Budapest, 1991.

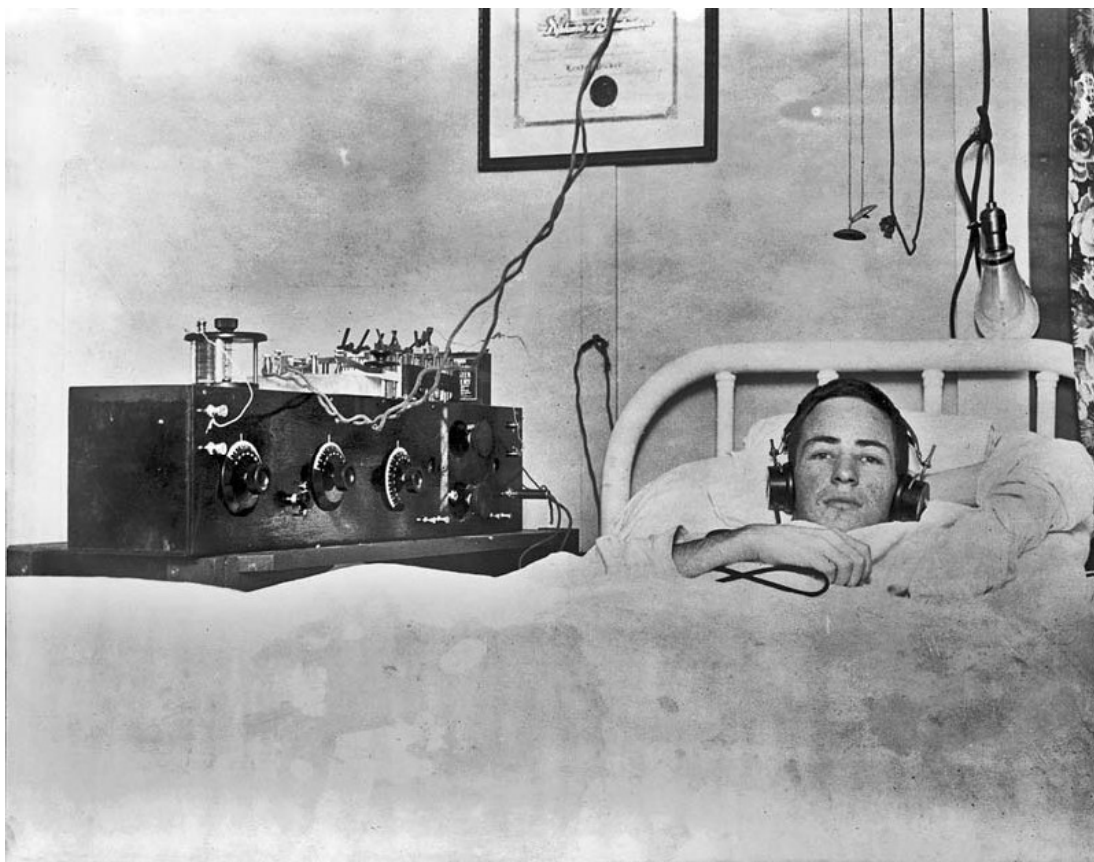
J = [Jegyzetek *Emberekéről és Boldogság Alapjai/Belső Csend Alapjai* címek alatt, 1828–29], közli VISZOTA Gyula: *Széchenyi Hitel* című művének keletkezése, Budapesti Szemle 477. (1916).

L = *Lovakról* (1828), reprint, Széchenyista Öregdiákok Baráti Társaság, Budapest, [1991].

Lev = Gróf SZÉCHENYI István *Leveli* (Gróf Széchenyi István *Munkái* II.), összegyűjt., előszó, jegyz. Majláth Béla, [MTA–]Athenaeum, Budapest, 1889.

N = *Napló* (1814–60), ford. Jékely Zoltán – Györffy Miklós, szerk., jegyz., utószó Oltványi Ambrus, Gondolat, Budapest, 1978.

S = *Stádium* (1833), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest. 1984.

Fülhallgatóval rádiózó kórházi beteg, 1922